

BEVEZETŐ A SZIGETVÁRI EMLÉKKÖNYV VITÁJÁHOZ

Rúzsás Lajos

I.

A Szigetvári Emlékkönyv előszavában rámutattunk arra, melyek azok a problémakörök, amelyek területén a kötet munkatársai igyekeztek haladni. Ezeket a következőkben jelöltük meg:

1. Hogyan került Szigetvár az 1566. évi háború középpontjába és hogy zajlottak le körülötte az események?
2. Mit jelentett ellenállása, majd elvesztése népünk életére?
3. Miért nem mentették fel a várat?
4. Hogyan élt és milyen változásokon ment át a köztudatban az eltelt 400 év alatt Sziget emléke?

Ám mindezeket úgy kívántuk vizsgálni, hogy végül minden problémakört minél nagyobb, lehetőleg Közép-Európára kiterjedő sugarú szemlélettel világítsunk meg.

E zárszámadáson röviden arra kívánok rámutatni:

— melyek azok a kérdések, amelyekkel az emlékkönyv szembekerült, de megoldani nem tudott és miért;

— melyek azok a kérdések, amelyeket a könyv felvetett, illetve megoldásukat sürgetve a kutatás jövő feladatai közé emelt.

A munka két fő nehézséggel nem tudott megbirkózni. Az volt a módszere, hogy Szigetvárral kapcsolatban a harcban részt vett népek tudósait bevonja a kutatásba. Ez jugoszláv vonatkozásban nem sikerült. Ljubljánától Zágrábon át Belgrádig kopogtattunk az egyetemek, illetve kutató intézetek kapuján, de eredménytelenül. Érkezett ugyan jugoszláviai szerzőktől két cikk. Az egyik azonban Zrínyi Miklóssal, a költővel foglalkozott. Sem korban, sem tematikájában nem illeszkedett tehát az emlékkönyv elé kitűzött feladatokhoz — ezért nem közölhattük. Ám abból a célból, hogy a jugoszláv és a magyar történelemtudomány kapcsolatait szorosabbá tegyünk, egy magyar folyóirat a cikket publikálni fogja. A másik jugoszláv tanulmány hadtörténeti. De 7 évvel ezelőtt már nyomtatásban megjelent. Ezért nincs a kötetnek jugoszláv munkatársa.

Ha valaki végigtekint az emlékkönyvön, annak architektonikáját, szerkezetét vizsgálja, rögtön látja, hogy a négy problémakör kérdéseit közép-európai háttérbe igyekeztünk behelyezni. Az első résznél azonban ez nem sikerült. Nem pedig azért, mert több szerző másirányú, nagy elfoglaltsága miatt nem készültek el azok a cikkek, amelyek ezt a perspektívát megadták volna. Velük az I. rész országos, illetve közép-európaikori szintűre szélesedett volna ki.

Volt egy másik nagy nehézségünk is. A kiadás során felmerült bizonytalanság miatt, a költségek miatt a kötet terjedelme és leadásának időpontja az utolsó hónapokban többször változott, ami a műre hátrányosan hatott. Nem fejeződtek be a várásatások. Ily módon az ezt tárgyaló munka ezért nem is készülhetett el.

Ami most már a kötet által felvetett vagy sürgetett problémákat illeti, az első résznél a következőket említjük meg: az ostrom oly időpontban játszódott le, ami a Habsburg- és az ottomán hatalom párviadalában az előbbi számára rendkívül kedvezőtlen volt.

A XVI. század az a kor, amelyben az uralkodói hatalom a központosítás révén Európában erősödik. A központosítást a Habsburg-család országaiban I. Ferdinánd kezdte meg. Ennek legfontosabb szerve, az udvari kamara azonban feladatának még megfelelni nem tudott.¹ Ezenkívül a központosítás meg is torpant. I. Ferdinánd ennek nehézségeit látva, országait három fia közt megosztotta.² Miksa király tehát nem maga rendelkezett az oszmán örökös tartományok együttes erejével, amikor 1566-ban a háború megindult.

Az uralkodónak ezenkívül köztudomásúan igen nagy figyelmet kellett fordítania német birodalmi helyzetére. Ez akadályozta abban, hogy úgy tekintsen Magyarországra, mint ahogy azt a magyar politikai közvélemény kívánta — amit Istvánffy úgy fejezett ki, hogy Magyarország „hanyatló szabadságának” segítségére jöjjön.³

A földesúri hatalom, amely gazdasági okokból Kelet-Európában amúgy is erősödött, nálunk a XVI. században ezért különösen nagy hatalomra tett szert. Tehát *nemcsak gazdasági, hanem politikai okból is*, mert a központi hatalom nem tudta egyedül megszervezni a törökkel szemben az ellenállást. Ez a távolabbi alapja annak, hogy a hatalmaskodó, erőszakoskodó Zrínyi Miklóst, vagy a városi fejlődést a könyv új színben mutatja be.

Kiemeltük, hogy a török hatalom hanyatlása Szigetvárnál kezdődött. A kutatók egyértelműen megegyeznek abban, hogy a hanyatlást elsősorban *személyi ok* idézte elő: a kiváló szultánok sora II. Szolimán halálával megszakadt.⁴ Néhány történész a század végétől, a tizenöt éves háború befejeztétől, mások viszont már Bécs 1529. évi sikertelen ostromától számítják a török birodalom hanyatlását.⁵ Miután II. Szolimán Sziget alatt hunyt el, azt kellett megállapítanunk, hogy a hanyatlás élete utolsó éveiben, de legkésőbb ekkor kezdődött.⁶ Ez a hanyatlás a tizenöt éves háború végére már nem kiütközött, hanem jelentős állomásához ért el. A török hatalom gyengülésének másik fő oka a hadsereg szervezetének átalakulása volt. Ez az átalakulás a janicsárok mellett a szpáhi-rend harckészségét is leszállította, devalválta. A hadi szolgálataikért kapott ideiglenes hűbértokuk átalakult öröklődő hűbértokká, melyet hadiszolgálat terhelt. Erre azonban már — mert az nem állt Sziget ostromával közvetlen kapcsolatban — nem tértünk ki.

A központosítás, a nagybirtok és a városok viszonya a XVI. századi Magyarország és annak összefüggése a honvédelem általános kérdéseivel, továbbá a török birodalom hanyatlásának hatása azok az összefüggések, amelyekre mint tovább vizsgálandókra az emlékkönyv ráirányítja a figyelmet.

¹ Zöllner, Erich: Geschichte Österreichs. 2. Auflage. Wien, Verlag für Geschichte und Politik. 1961. 188. o.

² Pirenne, Jacques: Les grands courants de l'histoire universelle. II. Paris — Neuchâtel. De la Baconnière — A. Michel, 1944. 539. o.

³ Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Ford.: Juhász László. A szöveget válogatta és a jegyzeteket írta: Székely György. Budapest, Magyar Helikon, 1962. 313. o. (Munumenta Hungarica, VI.)

⁴ Pirenne: i. m. 551. o.

⁵ Schevill, Ferdinand: A history of Europe from the Reformation to the Present Day. New York, Harcourt, 1951. 328. o.

⁶ Bombaci, Alessio: Das osmanische Reich. (Historia mundi, Band 7. Übergang zur Moderne. Bern, Francke 1957.) 467. o.

II.

A Szigetvári Emlékkönyv második része annak kiderítését tűzte ki célul, hogy mit jelentett Sziget ellenállása, majd elvesztése az országra.

Az a probléma, hogy végváraink mennyiben éltek a központosítás elégtelensége következtében helyi jövedelmekből, már két háború közt felmerült. Azt viszont, hogy milyen pusztulást hozott egy végvár, mint Sziget elvesztése az oltalmában élő vidékre, még konkrétan nem vizsgáltuk. Itt is csak azért nyílt rá lehetőség, mert a területre vonatkozólag isztambuli és magyar összeírások álltak rendelkezésünkre. E rész célkitűzéseinek megfelelően, benne a politikai és hadtörténetet a helytörténet váltotta fel.

A történettudományban a török uralom megítélése tekintetében a polgári korszak végéig két vélemény állt egymással szemben. Az egyik azt a valóságnál enyhébb színekben mutatta be. A másik viszont elmarasztalta — és sokszor a törököt kiűző hadjárat, sőt a kuruc-labanc világ pusztításait is a török számlájára írta.

Ebben a vitában a kutatás azokat igazolta, akik a török uralom pusztítását a legsötétebb színekkel festették. Az emlékkönyvben Káldy-Nagy megállapítja, hogy két évtized alatt, 1550-től 1579-ig a vetésterület az általa vizsgált Szigetvár környéki 43 faluban nőtt. Ez azonban nem jelent gazdasági javulást. Nem tükrözi azt, mintha a termelés emelkedett volna. A lakosság száma ugyanis 25⁰/₀-kal lett kevesebb. Vele párhuzamosan csökkent a munkaidényes, nagy értéket produkáló szőlőterület. A musttized ugyanis 45⁰/₀-kal esett vissza. Baranya és Somogy megye határán a nép fő foglalkozása az állattenyésztés volt még a XVIII. században is. Mivel marhaállományában valószínűleg nagy kárt szenvedett, kénytelen volt a szemtermelést fokozni, hogy megéljen. A sertésenyésztés és a méhészkedés emelkedése itt nem a jómód növekedésének, hanem az ellenkezőnek a jele. Így a dolgozat nem mond ellent annak az eredménynek, amelyet a Mérey Klára tanulmányából kapunk.

A török megszállás alatt álló terület csak *átmenetileg* mutat fejlődést a *mezővárosok* szempontjából is. Igaz, a magyar feudalizmustól a mezővárosok megszabadultak és egy darabig fejlődtek. Csatlakoztak a reformációhoz, mégpedig annak a városi autonómiát fejlesztő ágához, a kálvinizmushoz. Önálló kultúrájuk keletkezett, amelynek nyomait a néprajz ma is megtalálja. Csak-hogy mindez ideiglenes, átmeneti jelenség. A pusztulás bekövetkezik, csak eltolódva, később, a XVI. század végén.

Az új hatalom védszárnyai alatt új, idegen szőlőművelő, kereskedő és iparos réteg szorította vissza a dunántúli mezővárosok magyar lakóit. Nem ilyen mérvű, de hasonló jelenségre más népek történetében is találunk. Az osztrák örökös tartományokban például a XVI—XVII. században az ellenreformáció idején nemcsak az udvari nemesség összetétele változott meg. Az erősen olasz vonásokat mutató udvar védszárnyai alatt az örökös tartományokban a kereskedelem nagymértékben, sőt még az ipar is erősen olasz kezekbe került.⁷ A *pusztulás mértékének* még pontosabb kiderítése az a feladat, amely ezekből a tanulmányokból is látszik.

A török megszállás alá került dunántúli mezővárosok fejlődésében a lemaradás a nyugat-európai városfejlődéstől a török uralom, majd a háborúk következtében természetesen nagyobb, mint a királyi Magyarországon. De nagyobb mértékű még a szintén török uralom alá került Duna—Tisza köz

⁷ Hoffmann, Alfred: Wirtschaftsgeschichte des Landes Oberösterreich. Band I. Salzburg. 1952. 170. o.; Zöllner: i. m. 224., 245. o.

mezővárosainál is. Sürgeti továbbá a mű annak a *népcserének* a kutatását, amely éppen a Zrínyiek birtokpolitikája következtében is folyt, s amely a jobbágyságunk állományának cseréjére, a katonaréteg kialakulása, továbbá a horvát—vend településnek Nyugat-Dunántúlon való létrejöttére vezetett.

III.

Az emlékkönyv harmadik része azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy miért nem mentette fel Miksa császár hatalmas hadseregével e végvárat. Ez a nagy horderejű kérdés már 1566-ban, a vár eleste után rögtön felmerült. A kötet e része mutatja, hogy mint oszlik meg a felelősség kérdése a császár, a hadvezetőség és a hadsereg közt. A hadsereg jórészt feudális haderő volt, a feudális seregek hibáival: a kitűzött határidőt szokás szerint elmulasztva, későn gyűlt össze. Fegyelmetlenség gyengítette és nemzeti ellentétek is széttagolták. A hadvezetői olyan haditapasztalattal nem rendelkeztek, ami a török elleni háborúk viseléséhez szükséges lett volna. A legfőbb bajt azonban az idézte elő, hogy a császár nem volt hadvezér. E tekintetben azért látunk most pontosabban, mert a szerző olyan forrásokat szólaltatott meg, amelyekhez Barabás okmánytára készítésekor még nem férhetett hozzá.

A cseh segítséget az jellemezte, hogy a cseh rendek szűklátókörűen, a feudális időkre jellemzően mérlegelték a török kérdést. Nem éreztek közösséget Magyarországgal vagy pláne a Habsburg-birtokokkomplexummal. A XVI. században a cseh korona országai álltak anyagilag a Habsburg-országok élén. Ferdinánd és Miksa azonban itt nem a központosító monarchiák természetes szövetségeseire, a városokra támaszkodtak, hanem gazdaságilag egyenesen ellenük dolgoztak. Ezzel elérték, hogy a városok is szemben álltak az uralkodóval, és nem szívesen hozták a török háborúkra áldozatot.

Ezek a tanulmányok sürgetik, hogy vizsgáljuk a nemzeti történelem kerekein túl a *Habsburg-országok egymásra való hatását belső szerkezetük, struktúrájuk alapján*. A Habsburg-házat az angolszász történetírás tradicionális iránya úgy tekinti, mint amely Európa egy darabján a rendet, a nyugalmat és a kultúrát biztosította. Európa e darabján azonban az azonos fejlődésben fokozati eltérések voltak. Ezek kihatottak az azt alkotó országok egymás közti viszonyára, amelybe az uralkodóház nem mindig szerencsés kézzel avatkozott bele.

Szigetvár eleste után mind határozottabban fogalmazódott meg a bécsi udvar keleti politikája, mely Magyarországot feláldozta. Rudolf felismerte, hogy a Habsburg-birtokokkomplexum vezető országa Csehország, és ezért Prágát tette meg fővárosnak. Központosítása nagyobb hatékonyságot nem ért el, és a Habsburg-politika kelet felé alatta sem változott. A háború álló jellegét, a hadszíntérré vált Magyar- és Horvátország népének áldozatát, a feudalizmusnak a gazdasági mellett hadi és politikai okból is folyó erősödését látva, felmerül a kérdés, tényleg mekkora a Habsburgok és egyes országaik érdeme a török elleni harc megszervezésében és mekkora Európa általános intellektuális és ebből folyó technikai fejlődésé? Kelet-Európából való kiszorításában pedig valóban a német délkeleté-e az érdem, amikor még Bécs 1683. évi felmentésében is a lengyel sereg játszik döntő szerepet. Ez a vélemény a német történetírásban tűnt fel és annak a célnak a megalapozására szolgál, hogy Németországot illeti ma is e területen a rendező szerepe úgy, mint a XVII. század végén.

Minden történelmi mű, mely a társadalom elé került, az igazság fényéből valamit szeretne nyújtani és ezzel — így a Szigetvári Emlékkönyv is — szolgálni.